

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.3(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2024.18>*Б. С. Левицький**аспірант кафедри публічного та європейського права**ПЗВО «Київський міжнародний університет»**orcid.org/0000-0001-5776-4093*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СПЕЦИФІКА ДЕФІНІЮВАННЯ

Після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року назріла необхідність осмислення феномену колабораціонізму серед певної частини українських громадян на тимчасово окупованих територіях нашої держави, а також введення у науковий обіг великого масиву відомостей і понять, котрі раніше не мали повноцінного висвітлення у вітчизняній юридичній літературі.

За часів перебування України в складі СРСР українські правники не мали можливості повноцінно розглядати подібну проблематику, тому активно розпочали відповідні наукові пошуки тільки після окупації РФ Криму та початку військових дій на Сході нашої держави 2014 року.

Оскільки майже одразу після розпаду Радянського Союзу Росія почала просувати ідеологію «розділеної нації» на території України, вона фактично легітимізувала комплекс ідей, на які спирається ірредентистська лінія її зовнішньої політики, адже віднайшла прихильників даної концепції – по суті, колаборантів, – котрі прагнуть відновлення російської влади чи навіть становлення так званого «Русского мира» на територіях їхнього проживання.

На законодавчому рівні в Україні відсутнє єдине визначення колабораційної діяльності, тому дослідники фокусуються на аналізі проблеми розгортання масової ідеологічної роботи та психологічної війни російських агресорів проти українського населення; або вивчають адміністративні зміни, створення колабораціоністських органів влади, ініційовані окупаційною владою РФ на тимчасово окупованих територіях України.

У юридичному ключі, термін «колабораціонізм» зазвичай використовується для опису активної участі населення в процесі взаємодії з окупаційною владою, тому є усвідомленим, добровільним і умисним співробітництвом будь-якого громадянина України з ворогом у його власних інтересах із заподіянням шкоди своїй державі. Відтак, звинувачення в колабораціонізмі наразі мають бути вичленовані з формальних юридичних звинувачень у державній зраді та воєнних злочинах, а також звинувачень у погранні національної безпеки, злочинах проти людяності, злочинах «проти народу», «національній негідності» тощо задля належної кваліфікації даного злочину та надання йому вірної наукової характеристики.

Ключові слова: колабораційна діяльність, колабораціонізм, державна зрада, кримінальне покарання.

Levytskyi B. S. CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF COLLABORATIONIST ACTIVITY: SPECIFIC FEATURES OF ITS DEFINITION

After the start of Russia's full-scale invasion of Ukraine on 24 February 2022, there was a need to understand the phenomenon of collaborationism among certain Ukrainian citizens living in the temporarily occupied territories of our state, as well as to introduce a large body of information and concepts, that had not previously been covered in domestic legal literature, into scientific circulation.

When Ukraine was part of the USSR, the Ukrainian lawyers had not had the opportunity to fully consider such issues, thus they actively began relevant scientific research only after the Russian Federation occupied Crimea and started military operations in the East of our state in 2014.

As Russia has started promoting the ideology of a 'divided nation' in the territory of Ukraine almost immediately after the collapse of the Soviet Union, it has actually legitimized the complex of ideas supporting the irredentist line of its foreign policy because it found supporters of this concept – in fact, collaborators – who seek the restoration of Russian power or even the formation of the so-called 'Russian world' in the territories of their residence.

At the legislative level, Ukraine does not have a single definition of collaborationist activity; so, researchers focus on analyzing the problem of mass ideological work and psychological warfare conducted by Russian aggressors against the Ukrainian population; or study administrative changes, the creation of collaborationist authorities initiated by the RF occupation authorities in the temporarily occupied territories of Ukraine.

In legal sense, the term 'collaborationism' is usually used to describe the active participation of the population in the process of interaction with the occupation authorities, thus it is a conscious, voluntary and intentional cooperation of any citizen of Ukraine with the enemy in their own interests, while causing harm to their state. Therefore, charges of collaborationism should now be separated from formal legal charges of treason and war crimes, as well as charges of violating national security, crimes against humanity, crimes 'against the people', 'national dishonor', etc. in order to properly qualify this crime and give it a correct scientific definition.

Key words: collaborationist activity, collaborationism, treason, criminal punishment.

Постановка проблеми. Не дивлячись на чималу кількість випадків відкритого колабораціонізму та тісної співпраці з ворогом населення радянських республік протягом Другої світової війни, в СРСР були відсутні узагальнюючі дослідження даного феномену, адже останні де-факто мали би підбивати підсумки вивчення антисталінського протесту та відкрито аналізувати антирадянські настрої. Відтак, і у вітчизняній історіографії до недавнього часу питання колабораційної діяльності теж розглядалися спорадично, адже протягом усього періоду перебування України в складі Радянського Союзу правники ігнорували спеціальні роботи, присвячені співпраці радянських громадян із противником, використовували подібні праці вибірково або ж підмінювали аналіз конкретних статей чи монографій банальними повідомленнями їх бібліографічних відомостей. Як результат, класифікація тематичної літератури та систематизація висловлених точок зору, оцінка новизни введеного в науковий обіг фактичного матеріалу, а також усебічний аналіз історичних реалій просто не проводилися.

У даному контексті важливо, що, по суті, тільки після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року назріла необхідність осмислення феномену колабораціонізму серед певної частини українських громадян на тимчасово окупованих територіях, а також введення у науковий обіг великого масиву відомостей і понять, котрі раніше не мали повноцінного висвітлення у вітчизняній юридичній літературі. Подібна ситуація потребувала не просто надання офіційного документального визначення колабораційній діяльності, а й виявлення її кримінально-правових характеристик, виокремлення соціальних причин даного явища та окреслення впливу останнього на людську поведінку в роки війни. Тому вивчення різноманітних аспектів активного сприяння окремих українських громадян російським загарбникам (колабораційної діяльності) в роки гарячої фази російсько-української війни та надання даному феномену вичерпної кримінально-правової характеристики є актуальними не лише з наукової точки зору, а й у практичному ключі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості колабораційної діяльності як окремого феномену, що найяскравіше проявився під час кооперації населення окупованих територій держав Європи з нацистами під час Другої світової війни, розглядали такі зарубіжні вчені як І. Деак, Дж. Меррімен, Г. Рубін тощо. Натомість, українські дослідники – Ю. Василенко, О. Головкін та І. Сказко, Н. Горло, В. Горобець, Я. Грицак, І. Дерейко, О. Ілларіонов, М. Степико, В. Таркін, О. Шевченко – почали вивчення даного питання не лише в ідеологічній, психологічній чи еконо-

мічній площинах, а й у руслі юридичної науки й практичних можливостей визначення покарання за злочини, пов'язані з колабораційною діяльністю. Тим не менш, специфіка дефініювання колабораційної діяльності в контексті надання їй повноцінної кримінально-правової характеристики наразі залишається предметом для більш детальних досліджень.

Мета статті. Ключовою метою даної статті є виявлення специфіки й особливостей дефініювання такого кримінально-правового феномену як колабораційна діяльність у юридичній науці з метою подальшого розширення наукових розробок у даній сфері та полегшення кваліфікації протиправних дій, пов'язаних із колабораційною діяльністю, у вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ідеологічних установок радянської влади, які протягом усього періоду існування СРСР визначали основні напрями розвитку наук про суспільство, проблеми переходу окремих громадян радянських республік на бік гітлерівської Німеччини в часи Другої світової війни свого часу не отримали спеціального висвітлення ані в історичній, ані в юридичній науці. В той самий час, у публікаціях другої половини 1940-х – початку 1950-х років, переважно присвячених партизанському руху на окупованих німецькими військами територіях, містилися невеликі сюжети, в яких порушувалися питання співпраці радянських громадян з німецько-фашистськими окупантами. Для цього виду робіт характерними були емоційність і досить схематичний підхід до пояснення феномену колабораціонізму. Детальніше проблеми добровільного активного співробітництва окремих радянських громадян на окупованих територіях СРСР у роки Другої світової війни в цей період досліджувалися або в зарубіжній літературі, або в емігрантських виданнях. У працях, опублікованих радянськими вченими у 1960-х роках, переважно розглядалися загарбницькі цілі нацистської Німеччини та особливості окупаційного режиму на захопленій території СРСР. Як правило, в них аналізувалися збірки документів німецького командування чи нацистського керівництва, адже на тематиці колабораціонізму та можливості її вивчення в рамках наукових досліджень усе ще лежала фактична заборона партійних ідеологів [1, с. 84–85].

Як результат, ситуація поступово починає змінюватися тільки в 1970-х роках, коли радянські дослідники поступово розкривають сутність окремих політичних та організаційних аспектів громадянського колабораціонізму на окупованій німецькими військами території Радянського Союзу в роки Другої світової війни, а також аналізують прийоми, методи й засоби ідеологічного впливу німецького командування на населення окупованих територій окремих радянських респу-

блік. Відмінною особливістю досліджень, присвячених питанням співпраці радянських громадян з німецькими загарбниками, було досить обмежене коло першоджерел, більшість з яких усе ще були закритими, а також жорсткий ідеологічний контроль партійно-державних структур над їхнім змістом [1, с. 85]. Тому лише крах радянської системи, що призвів до стрімкого обвалення раніше панівних ідеологічних установок, дозволив розпочати процес переоцінки проблеми колабораціонізму на окупованій німецькими загарбниками території СРСР протягом Другої світової війни, а також поступово повернути даній проблематиці актуальність у вітчизняній юридичній науці.

Українські правники, однак, активно розпочали наукові пошуки в рамках тематики, присвяченій колабораційній діяльності, тільки після окупації РФ Криму та початку військових дій на Сході нашої держави 2014 року, адже на той час виникла нагальна необхідність порушувати проблеми, які у попередній період априорі не могли виступати дискусійними. Формуючи підвалини для експансіоністської іредентистської політики на території України, російська влада чи не відразу ж після розпаду СРСР почала поширювати серед українців популярні в РФ наративи «розділеного російського народу» й «захисту співвітчизників за кордоном», що дозволяло їй майже безперешкодно вибудовувати й впроваджувати ідеологію, котра обґрунтовувала загарбницьку зовнішню політику Росії, націлену на окупацію й анексію земель інших держав [2, с. 66]. Як стверджує М. Степико, дана ідеологія, спрямована на поширення суверенітету РФ у зоні її «пріоритетних інтересів», напряду спирається на місцевий колабораціонізм та підтримку російської «п'ятої колони» на визначених Кремлем територіях [3, с. 164]. Свого часу подібні наративи активно впроваджували А.Гітлер, намагаючись «об'єднати» німецьку націю; М.Хоргі, прагнучи в 1940-х роках установити контроль над територіями, які належали Угорщині до Першої світової війни; Б.Муссоліні, сповідуючи імперські ідеї; С.Мілошевич, висуваючи концепцію «розділеного сербського народу», тощо [4, с. 181]. Сповідуючи ідеологію «розділеної нації», РФ фактично легітимізує комплекс ідей, на які спирається іредентистська лінія її зовнішньої політики, адже на території інших держав, котрі свого часу входили до складу СРСР, нескладно віднайти прихильників даної концепції – по суті, колаборантів, котрі прагнуть відновлення російської влади чи навіть становлення так званого «Русского мира» на території їхнього проживання.

Відповідно, чи не одразу ж після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року, вітчизняна юриспруденція почала збагачуватися наукови-

ми дослідженнями, в яких розглядалися різні аспекти російської окупаційної політики та колабораційної діяльності на тимчасово окупованих територіях нашої держави, що було зумовлено зростанням інтересу українських фахівців до даної теми, котра раніше залишалася де-факто невивченою. Аналізуючи проблему співробітництва частини українських громадян із російськими агресорами, вітчизняні науковці нині роблять спробу переосмислення феномену колабораціонізму, а також причин виникнення і форм колабораційної діяльності на тимчасово окупованій території нашої держави. На нашу думку, можна говорити про кілька основних аспектів розгляду даної проблематики, адже на законодавчому рівні ст. 111-1 Кримінального кодексу України, присвячена цьому питанню, не дає єдиного визначення колабораційної діяльності, окреслюючи останню як активність, що включає низку протиправних дій, спрямованих на заподіяння шкоди Українській державі та її народу [5].

По-перше, вітчизняні дослідники фокусуються на аналізі проблеми розгортання масової ідеологічної роботи та психологічної війни російських агресорів проти населення окупованих територій, включаючи вивчення таких аспектів їх відверто нацистської ідеологічної політики як шкільна освіта, церковне життя, пропаганда російських культурних цінностей, насадження російської мови, історії та культури [6, с. 204]. По-друге, досліджуються адміністративні зміни, створення колабораціоністських органів влади, ініційовані окупаційною владою РФ на тимчасово окупованих територіях України, а також функціонування органів місцевого управління та самоврядування, що створюються під егідою російських військ, оскільки саме так звані «мери» окупованих міст, начальники і службовці управ і бірж праці, співробітники допоміжної поліції, старости і т.д. часто є найактивнішими посібниками окупантів та суб'єктами колабораційної діяльності [7].

У повоєнній Європі «суди боролися з різноманітним визначенням колабораціонізму. За умови відсутності консенсусу, фактично кожна національна асамблея, кожен суд чи трибунал прийшли до власного визначення даного явища» [8, с. 10]. Натомість, за сучасних умов в Україні існує нагальна потреба надання всеохопної кримінально-правової характеристики колабораційній діяльності та окреслення останньої у рамках системи координат юридичної науки і наявних норм національного права. Дефініюючи термін «колабораціонізм» (від фр. *collaboration* – співпраця), науковці розглядають дане явище як добровільне співробітництво визначених груп / класів / прошарків населення окупованих територій з окупантами в рамках політичної, цивільної чи військової взаємодії [9, с. 440–441]. Колабораціонізм вважа-

ється «цілеспрямованими відносинами, в яких усі сторони стратегічно обирають співпрацю для досягнення спільних або взаємовигідних цілей» [10, с. 2]. Відповідно, термін «колабораціонізм» зазвичай використовується для опису активної участі населення в процесі взаємодії з окупаційною владою, тоді як слово «співробітництво» стосується її пасивного умиротворення. Я. Грицак трактує колабораціонізм як співпрацю населення завойованих територій з окупаційним режимом, виділяючи такі різновиди даного явища як вимушений, добровільний та ідеологічний колабораціонізм [11, с. 148–149].

Розглядаючи появу цього феномену на теренах нашої держави під час російсько-української війни, О. Ілларіонов вважає колабораціонізм усвідомленим, добровільним і умисним співробітництвом будь-якого громадянина України з ворогом (окупантом, країною-агресором тощо) у його власних інтересах із заподіянням шкоди своїй державі (в політичній, інформаційній, економічній та інших сферах) [12, с. 4]. У свою чергу, О. Головкін та І. Сказко розглядають колабораціонізм як діяння, умисно вчинене громадянином України задля нанесення шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, що полягає у виконанні організаційно-розпорядчих та / або адміністративно-господарських повноважень у незаконно створених органах, установах і підприємствах публічного сектору на території України, яка не контролюється її державною владою [13, с. 235–247].

Аналізуючи зазначені підходи, Ю. Василенко говорить про можливість виокремлення принаймні трьох ознак, які притаманні колабораційній діяльності:

1) колабораційна діяльність – це діяльність осіб (як правило, громадян України), спрямована на співпрацю з державною-агресором на шкоду Україні;

2) колабораційна діяльність має місце під час періоду окупації;

3) колабораційна діяльність може бути як вимушеною, так і добровільною [14, с. 4].

Тим не менш, у різних державах поводження з підозрюваними колабораціоністами, на нашу думку, залежить від їх соціального становища; швидкості визначення покарання після звільнення попередньо окупованих територій (бажання помститися зрадникам зазвичай є найсильнішим одразу після перемоги); змін, що відбулися в міжнародному середовищі, та політичних цілей нового режиму [15, с. 10].

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що звинувачення в колабораціонізмі, не дивлячись на розходження в його трактуваннях, мають бути вичленовані з формальних юридичних звину-

вачень у державній зраді та воєнних злочинах, а також звинувачень у погранні національної безпеки, злочинах проти людяності, злочинах «проти народу», «національній негідності» тощо [15, с. 10]. Адже, як свідчать наявні наукові розвідки, термін «колабораціонізм» уже давно втратив порівняно «нейтральне значення... через досвід таких країн як Франція під час Другої світової війни, де... люди активно допомагали нацистам досягати поставлених ними цілей. Тож явище колаборації набуло відверто зловісного, злочинного значення» [16, с. 31]. Термін «колабораціоніст» у цей період в основному використовувався для характеристики індивідів – членів псевдонацистських партій, – які послідовно підтримували фашистську ідеологію або були налаштовані проти комуністів. [17, с. 155]. Відповідно, колабораціонізм уже в цей період набув антидержавного, контрпродуктивного сенсу, вважаючись злочинним проти законної влади будь-якої національної держави. Тому вважаємо, що подальший науковий пошук щодо окреслення терміну «колабораціонізм» у кримінальному праві має бути продовжено, адже це допоможе вдосконалити наявні рамки законодавчого регулювання злочинів, пов'язаних із веденням колабораційної діяльності, та чітко визначати покарання за відповідні протиправні діяння, вчинені на території України, в кожному конкретному випадку.

Література

1. Горобець В. Економічний та культурний колабораціонізм: формула співпраці. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2020. Вип. 1(27). С. 84–106. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/26.04.2020/pdf/VIM_27_2020-84-106.pdf (дата звернення: 10.12.2024).
2. Горло Н. В. Роль «великої ідеї» в політиці іредентизму. *Політикус: наук. журнал*. 2017. № 3. С. 63–67.
3. Степико М. Т. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3(40). С. 163–170.
4. Степико М. Т., Черненко Т. В. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3(44). С. 178–183.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 26.12.2024. *Верховна Рада України: Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.12.2024).
6. Таркін В. П. Особливості інформаційної війни РФ та український спротив. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 204–210.
7. Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА СПІЛКА З ПРАВ ЛЮДИНИ*. 19.12.2022. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykluchaiut-kryminalnu-protupravnist/> (дата звернення: 10.12.2024).

8. Deák I. Introduction. *The politics of retribution in Europe: World War II and its aftermath* / I. Deák, J. T. Gross, T. Judt (eds.). Princeton, NJ : Princeton University Press, 2000. P. 3–14.
9. Дерейко І.І. Колабораціонізм, поняття. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : В-во «Наукова думка». 2007. Т. 4. 528 с.: іл.
10. Rubin H. Collaborative leadership: Developing effective partnerships for communities and schools. 2nd ed. Thousand Oaks, CA : Corwin, 2009. 160 p.
11. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
12. Ілларіонов О. Суспільний запит на заборону колабораціонізму. *Юридичний вісник України*. 2013. № 13(1133). С. 4.
13. Головкін О., Сказко І. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. *Держава і право*. Вип. 78. 2018. С. 235–247.
14. Василенко Ю.В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. С. 3–8.
15. Virgili F. Shorn women: Gender and punishment in liberation France / trans. by J. Flower. Oxford: Berg, 2002. 384 p.
16. Merriman J. Lecture 18 – The Dark Years: Vichy France. *HIST 276: France Since 1871* / Open Yale Courses. URL: <http://оуc.yale.edu/history/hist-276/lecture-18> (дата звернення: 17.12.2024).
17. Gross J.G. Five years, four fronts: A German officer's World War II combat memoir. New York: Ballantine Books, 2005. 304 p.